

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію **ХМІЛЬ ЯРИНИ ВАСИЛІВНИ** на тему:
**«СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТУ
У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА»**,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за
спеціальністю 22.00.04 - спеціальні та галузеві соціології

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Через високий рівень розповсюдження COVID-19, відсутність широкого доступу до вакцин, методів лікування та перевірених препаратів з доведеною ефективністю майже у всіх країнах, включаючи Україну, були введені карантинні обмеження у боротьбі з пандемією: надання можливості оформлення адміністративних послуг віддалено, вирішення соціальних питань та виконання багатьох видів роботи в Інтернеті, організація дистанційного навчання, збільшення віртуальних практик. Виклики пандемії COVID-19 зумовили карантинні обмеження та зміну звичного алгоритму повсякденного життя багатьох соціальних груп, зокрема, студентів.

Наслідки віртуалізації соціального життя відрізняються неоднозначністю, різноспрямованістю та мозаїчністю, коли індивідуалізація відносин дублюється їхньою уніфікацією, а диференціація споживання – його стандартизацією. Однак, глибинним наслідком вторгнення віртуального світу у внутрішній світ студента є цілковита підміна реальних способів комунікації їхньою технічною симуляцією, що знаходить свій вираз у проблемі спільної довіри, чутливості та любові.

Основними характеристиками віртуалізації соціальних практик є: нематеріальність дії (ідеальне виробляє ефекти, характерні для матеріального); умовність параметрів (об'єкти штучні та змінні); ефемерність (свобода входу/виходу забезпечує можливість переривання й відновлення існування).

Використання можливостей мережі Інтернету виводять сучасне студентство на інший рівень розвитку та значно розширюють можливості пошуку та обміну інформацією, зокрема, формати навчання, дозвілля та спілкування між людьми. Інтернет стає простором самореалізації студентів, а схвалення дій з боку інших індивідуальних чи колективних користувачів Інтернету стає чи не значимішим, ніж схвалення певним, деякою мірою абстрактним, «суспільним оточенням». Відсутні в просторах Інтернету міжособистісні умовності спілкування, яких важко уникнути в офлайн практиках, допомагають інакше репрезентувати в свідомості студента знання, оцінки, емоційні і оціночні реакції та мотивації до дії як в Інтернеті, так і поза його межами. З іншого боку, онлайн практики вносять зміни до процесу соціалізації, адже Інтернет-комунікація впевнено стає не просто компонентою соціальної активності, але її критерієм.

Порівняно з іншими суспільствознавчими та гуманітарними науками соціологія містить комплексніший формат вивчення особливостей використання Інтернету у повсякденному житті як на рівні суспільства в

цілому, так і на рівні соціальних дій та взаємодій людей. Важливою перевагою соціологічного аналізу повсякденних практик студентів у мережі Інтернет є можливість використання в якості теоретико-методологічної бази чималої кількості соціологічних концепцій, а також поєднання (тріангуляції) парадигм, що мають різну базу теоретизування (наприклад, теорії з неокласичної метапарадигми стоять поряд з теоріями постнеокласичної метапарадигми). Тому, ситуація із запровадженням карантину, переходом вищої освіти на дистанційну форму навчання та переведенням повсякденного життя студентів у віртуальний формат потребує поглиблення рефлексивності соціологічної думки щодо зазначених проблем.

Виходячи з вищезазначеного, вважаю, що дисертаційне дослідження Хміль Ярини Василівни «Соціологічні аспекти використання Інтернету у повсякденному житті українського студентства» є актуальною науковою роботою, присвяченою аналізу особливостей використання Інтернету у повсякденних практиках українського студентства, як одного з ключових драйверів соціальних змін в сучасному суспільстві.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність та новизна

Структура роботи відповідає завданням, які окреслила авторка. Концептуалізація запропонована здобувачкою, є науковим результатом, отриманим на основі узагальнення теоретичного і практичного досвіду; вивчення авторкою наукової літератури та аналітичних джерел, в тому числі обробки та аналізу даних соціологічних досліджень. Авторка дисертаційного дослідження виносить на захист отримані висновки, що містять новизну та складають основу захисту.

Підхід дисертантки до здійснення концептуалізації через загальносоціологічний принцип поділу предметного поля досліджень на мисленнєві та поведінкові складники соціального життя суб'єктів безумовно є обґрунтованим, доречним і оригінальним, зважаючи на відсутність чіткої і узгодженої концептуальної визначеності поняття «віртуальна реальність» в соціологічному дискурсі, попри численну кількість робіт з цієї проблематики. Тому, вважаємо вдалими сформульовані Хміль Я.В. мету і завдання дослідження, що вибудовані з перспективою того, аби виокремлене авторкою проблемне поле соціологічних дискусій стосовно осмислення віртуальної реальності та повсякденних мережевих активностей студентів-користувачів Інтернету зійшлися в логічній точці перетину.

Оцінюючи найважливіші здобутки дисертаційного дослідження, варто вказати на наступні результати, які є концептуальним стрижнем роботи і мають вагому наукову новизну.

Передусім, це нове розуміння Мережі, яке проявляється у двох ракурсах: як самостійної цінності для користувача та як засобу досягнення поставленої мети, тобто містить в собі подвійний функціонал «деструктивність-прагматичність».

По-друге, це введення у науковий обіг нового соціологічного поняття виведеного синтетичним шляхом – “віртуальна повсякденність” та його експлікація на повсякденне життя студентів в Інтернеті. Авторка розуміє дане поняття як інтерсуб’єктивний світ суб’єкта (студента), який він інтерпретує у своїй свідомості та перетворює через Інтернет-практики в процесі досягнення поставленої мети. Також результативним здобутком слід вважати деталізацію структури цього концепту, де виокремлено Інтернет-свідомість та Інтернет-практики користувачів (студентів) із відповідними методичними процедурами їх емпіричних досліджень.

По-третє, це аргументування свідомого впливу цілісної системи знань, оцінок, емоційних реакцій, мотивів та настанов, об’єднаних певною метою в рамках тої чи іншої проблемної ситуації в різних сферах повсякденної життєдіяльності суб’єкта на рутинізовані, цілеспрямовані дії он-лайн або офф-лайн стосовно Мережі. Зокрема, авторка на підставі результатів власних соціологічних досліджень доводить, що до і після карантинних обмежень простежується динаміка змін мисленневих та поведінкових компонент віртуальної повсякденності студентів, що полягає у тенденції до підвищення рівня пасивного споживання відео-контенту у форматі відео-серфінгу.

По-четверте, дисертантка зробила важливий крок щодо удосконалення категоріально-понятійного апарату «Соціології Інтернету», «Соціології повсякденності» та «Візуальної соціології», запропонувавши концепт віртуальної повсякденності життя студентів як окремий випадок/кейс дефініціювання більш загального процесу віртуалізації – особливого різновиду нової соціокультурної реальності, внаслідок чого відбувається поєднання структурних та культурних складників.

Слід відзначити обґрунтованість наведених дисертанткою висновків, які базуються на грамотному використанні як загальнонаукових, так і соціологічних методів дослідження. Нове наукове знання отримане дисертанткою за допомогою таких методів як: аналіз та синтез (для визначення теоретичних основ дослідження); абстрагування і конкретизація (аплікація загально-теоретичних положень до вивчення повсякденних світів студентів в Інтернеті); компаративний аналіз (для порівняння результатів емпіричних досліджень повсякденностей віртуального життя користувачів Інтернету з врахуванням специфіки конкретних країн).

Існуючі на сьогодні методики дослідження соціальних практик в мережі Інтернет спрямовані переважно на виявлення думок студентів з того чи іншого питання, але не на вивчення сутності самої віртуальної повсякденності. В ході роботи над дисертаційним проектом, дисертанткою застосовано триангуляцію соціологічних методів: масове опитування за стандартизованими анкетами; контент-аналіз; поглиблені напівструктуровані інтерв’ю; самоспостереження. Також використано до презентації результатів власних емпіричних розвідок в ілюстративному порядку компаративний аналіз емпіричних досліджень українських та зарубіжних учених у ділянці використання можливостей

Інтернету (зокрема, авторка співставляє Інтернет-практики в Швеції та Україні).

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел, додатків; оформлене відповідно до встановлених вимог і дозволяє чітко фіксувати новизну підходу авторки до теоретико-методологічних засад аналізу дослідження Інтернет-свідомості в соціогуманітарних науках, структурно-функціональних особливостей дослідження Інтернет-свідомості студентів-користувачів Мережі, загальних характеристик Інтернет-практик в соціогуманітарних науках, віртуальної повсякденності користувача Інтернету як нового соціологічного концепту. Дисертація вдало структурована, викладення змісту роботи ведеться логічно, послідовно, досить аргументовано.

У першому розділі дисертації *«Теоретико-методологічні засади вивчення специфіки використання Інтернету на рівні свідомості»* здійснено аналіз класичних та новітніх підходів до вивчення та інтерпретації поняття Інтернет-свідомість, розкрито значення соціологічного дослідницького категоріально-понятійного апарату та розглянуто структурно-функціональні характеристики дослідження Інтернет-свідомості студентів.

Другий розділ *«Інтернет-практики у повсякденному житті користувачів Інтернету на прикладі українського студентства»* присвячено розкриттю значення поняття віртуальна повсякденність, Інтернет-практики, зокрема в їхній соціальній площині, здійснено концептуалізацію цих понять.

Заслуговує на увагу запропоновані дисертанткою функції, що виконуються віртуальними повсякденними Інтернет-практиками студентів, а саме комунікативна та інформативна (в їхніх активних чи пасивних підвидах), навчальна, розважальна функції, а також пошукова функція в сенсі пошуку роботи чи підробітку, таргетованого знайомства тощо. Окремо виділено порівняно нову функцію в умовах віртуалізації повсякденного життя студента в ситуації карантинних обмежень і переходу на дистанційне навчання.

Структура третього розділу *«Прикладні аспекти дослідження віртуальної повсякденності українських студентів-користувачів Інтернету»* є логічним продовженням двох попередніх і відображає результати аналізу авторкою даних досліджень щодо показників користування Інтернетом в Україні та Швеції, а також представлено результати авторських соціологічних досліджень, з використанням кількісних методів опитування, контент-аналізу напівструктурованого інтерв'ю та результатів самоспостережень.

Тема даного дисертаційного дослідження має зв'язок з державними науковими програмами, а саме: воно виконане в межах науково-дослідних тем кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка *«Соціологічні виміри сучасного турбулентного соціуму»* (номер державної реєстрації 0117U001312) і *«Сучасні соціальні трансформації: глобальний досвід та локальні специфікації»* (номер державної реєстрації 0120U101795), в яких здобувачка брала участь у роботі низки методологічних семінарів кафедри, дотичних до проблематики дисертаційного дослідження, а також у проведенні

кафедральних омнібусів та у здійсненні низки соціологічних досліджень як виконавець.

Значущість дослідження для науки і практики, впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання

Отримані в процесі дослідження методологічні розробки, теоретичні висновки, проаналізований та зібраний емпіричний матеріал соціологічних досліджень можуть слугувати основою для обґрунтування і розробки освітніх програм з формування інформаційної безпеки, Інтернет та медіа грамотності у школярів та студентів, в роботі фахівців соціального маркетингу. Основні наукові положення, висновки дисертаційної роботи можуть бути використані при викладанні таких навчальних дисциплін, як «Соціологія Інтернету», «Соціологія молоді», «Соціологія повсякденності» у вищих навчальних закладах.

Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях

Дисертаційне дослідження Хміль Ярини Василівни є завершеною науковою роботою, а отримані результати, наведені в дисертації та авторефераті, належать її авторці. Основні положення дисертаційного дослідження викладені в 9 наукових публікаціях, з яких: 4 статті, що опубліковані в українських фахових виданнях із соціологічних наук, 1 стаття у закордонному виданні, та 4 тези доповідей у збірниках конференцій. Повнота викладу наукових доміант, висновків і рекомендацій в опублікованих статтях здобувачки відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів» №567 від 24 липня 2013 року, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України (зі змінами). Вимогам вищезгаданого Порядку відповідає і оформлення дисертаційної роботи. Основні положення дисертації і зміст автореферату є ідентичними. Зміст опублікованих наукових праць здобувачки та автореферату дисертації достатньо повно відображають основні тези дисертаційного дослідження.

Дискусійні положення та зауваження

Позитивно оцінюючи здобутки дисертантки, вважаю, що деякі положення дисертації та твердження, що їх містить текст, мають дискусійний характер або потребують уточнення.

1. У Розділі 1 зазначається, що «термінологічна невизначеність "головного" терміну – Інтернету впливає на весь понятійно-категоріальний апарат по темі» (С.28), проте, авторка не наводить власного розуміння цього терміну, а опис «Інтернет... динамічне утворення, яке постійно змінюється...» (С.27) є розмитим і нечітким. Хотілося б більш деталізованого авторського підходу до тлумачення поняття Інтернет, адже воно є ключовим при концептуалізації понять «Інтернет-свідомість» та «Інтернет-практики».

2. На нашу думку, структура Інтернет-свідомості (С.69) є незавершеною. Когнітивний та афективно-оціночний найчастіше перебувають у пасивному стані (особливо це стосується знань, компетенцій, очікувань), мають латентну форму прояву. В активну форму вони переходять в умовах соціальної

діяльності індивіда. Мотивами здійснення соціальної діяльності є потреба, відчуття браку чогось. Тому індикатором активізації свідомості особистості, в момент здійснення нею соціальної діяльності, виступають саме потреби. Через знання, компетенції, цінності, очікування індивід реалізує свої потреби. В дисертаційній роботі потреби згадуються побіжно, хоча вони є формою прояву психіки, яка сигналізує про наявність нужди, відсутність чогось для організму людини. На індивідуальному рівні потреби особистості репрезентовані емоційно забарвленими бажаннями, прагненнями, потягами, а їхня реалізація особистістю відбувається за допомогою оціночних емоцій. Варто було б в роботі використати для опису онлайн та змішаних Інтернет-практик хоча б один з способів класифікації потреб, які актуальні для особистості: вітальні та соціальні (А. Маслоу), первинні чи вторинні (С. Ліпсет, С. Хантінгтон, Л. Харрісон), виживання чи самовираження (Р. Інглхарт), персоналізовані чи деперсоналізовані (Дж. Гелбрейт).

3. Дискусійним є твердження авторки «...Інтернет – це особлива сфера дії або взаємодії індивідів, де контроль (з боку Мережі) або обмежений, або відсутній. Тому можна говорити лише про автоконтроль суб'єкта або контроль з боку його оточення поза межами Інтернету...». В світовій практиці все частішим є обмеження доступу громадян (особливо соціально активних) до Інтернету. Можемо говорити також про створення контрольованої Мережі (приклад Китаю). В Україні існує практика блокування Інтернет-ресурсів (зокрема, що належать країні-агресору). Хотілося б дізнатися думку авторки щодо реалізації Інтернет-практик студентами в умовах обмеження доступу до Інтернету.

4. В емпіричній частині роботи компаративний аналіз будується на порівнянні Інтернет-практик в Україні та Швеції, Нігерії, Йорданії, Польщі. За якими критеріями авторка відбирала досвід Інтернет-практик саме в цих країнах. Можливо, доречно було б також проаналізувати Інтернет-практики студентів поза Львівським національним університетом ім. Івана Франка обравши ЗВО зі східної частини України. Адже назва дисертаційної роботи охоплює все українське студентство.

Вказані зауваження носять рекомендаційний характер і дисертантка може їх врахувати при бажанні у своїх подальших наукових розвідках. В цілому дисертація Хміль Ярини Василівни, поза сумнівами, заслуговує позитивної оцінки. Вона підготовлена на належному фаховому і загальнонауковому рівні, написана літературною мовою, з дотриманням стандартів її наукового стилю.

Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам

Визначене автором в меті амбіційне прагнення розробки концептуалізації засад, які ми розуміємо як подання наукових логічно вивірених, взаємодоповнюваних та унікальних системних компонентів підходу в аналізі об'єкту дослідження, здійснене здобувачкою в достатній мірі для того, щоб дисертаційна робота позиціонувалась як завершена та достойна підтримки в здобутті авторкою наукового ступеня. Аналіз тексту дисертації в цілому, автореферату і публікацій дозволяє стверджувати, що пропоноване

дослідження є самостійною, завершеною роботою, результати якої є актуальними, мають теоретичну і практичну цінність.

Авторка проявила здібність до самостійної наукової роботи, проведення оригінальних емпіричних досліджень на досить актуальну і складну тему. Таким чином, дисертація Хміль Ярини Василівни «Соціологічні аспекти використання Інтернету у повсякденному житті українського студентства», подана до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології є самостійним науковим дослідженням, що повністю відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ №656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015 р., №567 від 27.07.2016 р., №943 від 20.11.2019 р., №607 від 15.07.2020 р.), а здобувачка заслуговує присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 - спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та
соціальної роботи, факультету
суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»

Д.М.Афанасьєв

